Magyarország és Jugoszlávia 1944–1947

A. Sajti Enikő

Abstract

The study presents the trends of relations between Hungary and Yugoslavia between the autumn of 1944 and the end of 1947, based on Hungarian, Serbian and Croatian professional literature. Its premise is that the collapse during the war did not just mean the failure of Hungary's revisionist aspirations, it also severely burdened the relations between the two countries. Between 1945 and 1947 Hungary was a militarily occupied country, it lost its sovereignty and it was under the supervision of the Allied Commission (AC), therefore the relations were not rebuilt between two equally countries. The study presents in detail the activity of the Yugoslav delegation assigned to the AC, the problems that arose between the two governments, among others the question of the settlement of the German population of Bácska to Hungarian territory. The author describes in detail the anti-Hungarian retaliation in the Southland by the Yugoslav army and the local Slavic population, she mentions the property confiscation, dispossession of Hungarian citizens living in Yugoslavia, and also touches on the issue of Yugoslavia's territorial claim to the Baja triangle, as well as the population exchange pact between the two countries that was concluded at the Paris peace negotiations in 1946, the implementation of which eventually did not occur. The last portion of the study discusses the establishment of Hungarian–Yugoslavian diplomatic relations, as well as the Hungarian–Yugoslavian friendship treaty signed on the occasion of Tito's visit to Budapest in December of 1947. The good relation between the two countries was severed in the spring of 1948, because of the Soviet–Yugoslav conflict, thus as a result of international political reasons, and suddenly sank to a nadir.

Kálnoky Gusztáv, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere, egy máig érvényes megjegyzést tett a külpolitika természete kapcsán. Mint írta: *„a külpolitikai döntések szabadsága a belső hatalom erejének függvénye”*.[1]

1944 végén Magyarország és Jugoszlávia sem a *„belső hatalom”*, sem a külpolitikai döntések szabadsága tekintetben nem volt azonos helyzetben. A háborús összeomlás Magyarország számára nemcsak a revíziós sikerek szertefoszlását jelentette, de a revízió és a háború súlyosan megterhelte a szomszédos országokkal, köztük a Jugoszláviával való kapcsolatokat is.

Mint ismeretes, Magyarország és a királyi Jugoszlávia diplomáciai kapcsolatai Jugoszlávia 1941. áprilisi katonai összeomlása és felosztása következtében megszűntek. A háború alatt Magyarország a Független Horvát Állammal követi szinten tartott fenn diplomáciai kapcsolatokat, a németek által megszállt Szerbiában csak konzulátus működött, Szerbiának nem volt képviselete Budapesten. Jugoszlávia és Magyarország háború utáni kapcsolatainak újjáépítésére a korábbitól radikálisan eltérő belpolitikai és nemzetközi helyzetben került sor. 1944 végére nagyot fordult a világ, az erőviszonyok egyértelműen az ekkor már a nemzetközileg is elismert új Jugoszlávia javára tolódtak el. A vesztes Magyarországot a nagyhatalmak a vádlottak padjára ültették. A békeszerződés következtében a magyar nemzet mintegy 3 millió tagja került ismét az ország határain kívül, Jugoszlávia viszont diadalmasan foglalta el helyét a győztesek oldalán, és sikeresen egyesítette az 1941-ben szétszabdalt országot. Ez a nemzetközileg elismert államrekonstrukció hatásosan legitimálta az új, kommunista elit belső hatalmát, Jugoszlávia már ekkor egyértelműen szovjet típusú (kommunista) társadalmi berendezkedését.

Magyarország 1945 és 1947 között katonailag megszállt ország volt, formai szuverenitását csak az 1947-es párizsi békeszerződéssel nyerte vissza. Addig, hasonlóan a háborúban vesztes Olaszországgal, Finnországgal, Romániával és Bulgáriával, nemzetközi ellenőrzés, azaz a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) ellenőrzése alatt állt. A SZEB magyarországi működését a Magyarországgal Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény írta elő. A szovjetek, az angolok és az amerikaiak mellett Jugoszlávia és Csehszlovákia a SZEB mellett működő jóvátételi albizottság tagjaként hivatalosan küldhetett missziót Magyarországra. A SZEB Magyarország teljes kül- és belpolitikáját, gazdaságát, vasúthálózatát, légterét ellenőrizte. A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenysége 1947. szeptember 15-én szűnt meg, azon a napon, amikor Moszkvában letétbe helyezték a magyar békeszerződést, azaz lejárt a magyar fegyverszüneti egyezmény érvényessége. Ebben az alá–fölérendeltségi, vesztes–győztes helyzetben indultak újra a második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolatok.

A jugoszláv delegáció első tagjai 1945. március 10-én repülővel, tomboló vihar közepette érkeztek Debrecenbe, a misszió létszáma csakhamar 10 főre emelkedett.

Feltételezzük, hogy a létszám idővel tovább emelkedett, a források alapján azonban nem tudtuk megállapítani annak mértékét. Csak az összehasonlítás kedvéért: a szovjet delegáció létszáma 800 körül volt, a briteké 300, míg az USA 120-130 fővel képviseltette magát, a csehszlovák delegáció létszáma pedig a kezdeti 20 főről végül 90 főre duzzadt. Mind a megszálló szovjet csapatok, mind a SZEB delegációk eltartása a magyar államot terhelte. A jugoszláv delegáció vezetője Obrad Cicmil ezredes volt,[2] tagjai között találjuk azt a Lazar Brankov századost is, aki később fontos szerepet játszott a Rajk-perben.[3] Jovan Lončar alezredes volt Cicmil helyettese, tagjai voltak még Mihajlo Javorski őrnagy, Pal Kovač és Grujo Spahić századosok, Djordje Milanić és Rajko Popović főhadnagyok. A gazdasági szakértők Vladimir Gavrilović és Mirko Vukotić voltak. A jugoszláv misszió feladatai közé tartozott az elhurcolt jugoszláv javak felkutatása, a két ország közötti jóvátétel kérdése, a háborús bűnösök felkutatása és kiadatása. Hivatalos diplomáciai kapcsolatok híján, eredeti funkciója mellett a SZEB jugoszláv missziója biztosította az összeköttetést Budapest és Belgrád között. A két kommunista párt közötti kapcsolatok mellett a jugoszláv missziónak fontos szerepe volt a két ország közötti politikai és kulturális kapcsolatok újraindításában, valamint egyéb kommunikációs csatornák híján, az információcserében is. A kapcsolatokat meglehetősen egyirányúvá tette, hogy Magyarországnak 1947-ig nem volt semmilyen képviselete Belgrádban.

A megszálló szovjet csapatok eltartása mellett a SZEB teljes apparátusának, valamint a csehszlovák és a jugoszláv missziónak az eltartása (lakások, hivatali helyiségek, tüzelő, élelmiszer és reprezentációs költségek biztosítása, kaszinók, autók, autójavító műhelyek, sportpályák stb. fenntartása) is teljes mértékben a magyar államot terhelte, amely súlyos gondot jelentett a komoly háborús károkat szenvedett Magyarországnak, s amelyet a jóvátételen felül fizetett az ország.[4] Pénzügyi szempontból a SZEB egyik missziója sem volt önkorlátozó, a fennmaradt iratok szerint volt olyan hónap, hogy a csehszlovák delegáció 13 ezer (!) üveg szeszes italt igényelt, a jugoszlávok pedig a barokk stílusú irodai berendezés mellé 20 darab perzsaszőnyeget rendeltek.[5] Már a jugoszláv misszió Budapestre költözése is számos problémát vetett fel, mivel a volt jugoszláv követség épülete Budapest ostromakor megrongálódott.

A jóvátételen kívüli egyéb, a két országot érintő kérdések megbeszélésére már az első találkozót követő hetekben, 1945. május 7-én sor került. Cicmil, a magyarul kitűnően beszélő Brankov kapitány kíséretében kereste fel Gyöngyösit, és több mint egy órás megbeszélést folytattak a két ország kapcsolatainak fejlesztéséről, valamint az aktuális problémákról. Gyöngyösi például szóba hozta a délvidéki magyarok tömeges, szervezetlenül és embertelen módon végrehajtott kitelepítését, mire Cicmil mintegy ennek *„ellensúlyozásaként”* öt határ mentén élő szerb család kiutasítását kifogásolta, és utalt a határ mentén lakó szerbek házaiban végrehajtott

szerinte *„indokolatlan”* házkutatásokra, valamint a határ mentén a magyar és jugoszláv határőrök között kirobbant fegyveres összetűzésekre, illetve szóba hozta a jugoszláv területekről *„elrabolt vagyontárgyak”* kérdését is. A megbeszélésről készült jegyzőkönyv szerint a *„baráti hangulatban”* folytatott beszélgetés során Gyöngyösi igyekezett pontos tájékoztatást nyújtani a Cicmil által felvetett kérdésekre. Így például utalt arra, hogy a házkutatásokra fegyverrejtegetés miatt került sor, a fegyvereket jugoszláv partizánok csempészték át és rejtették el a délszlávok által lakott falvakban. A szerb vagyontárgyak visszaszolgáltatását pedig, mondta, az nehezíti meg, hogy nem az ebben illetékes jugoszláv misszió, hanem egy felhatalmazás nélkül tevékenykedő küldöttség próbált meg eljárni nemrég Szegeden ebben a kérdésben.[6]

1945. december 31-én Heltai György, a külügyminisztérium osztálytanácsosa átadta a jugoszláv delegáció vezetőjének a magyar kormány jegyzékét, amelyben Magyarország *„tudomásul vette”* a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság megalakulását, II. Péter detronizálását és a jugoszláv Alkotmányozó Nemzetgyűlés Elnökségének felállítását. A csaknem kétórás megbeszélés során Heltai elsősorban arról érdeklődött, mi az oka annak, hogy *„az utóbbi hetekben jugoszláv tényezők nem foglalkoznak olyan barátságos szellemben velünk, mint tették azt azelőtt”*. Cicmil nem tagadta, hogy az utóbbi időben úgy érzékelték, *„baráti gesztusaik viszonzatlanok maradtak”*, majd rátért elégedetlenségük okainak részletezésére. Az iskolakérdést említette első helyen, és azt állította, hogy *„egy jugoszláv iskola sem működik”* Magyarországon. S bár, folytatta, már két hete ígéretet kapott a miniszterelnöktől az ügy vegyes bizottság által történő kivizsgálására, erre nem került sor.[7] Többször fordultak már a magyar kormányhoz a háborús bűnösök kiadatásának kérdésében is, de jegyzékükre csupán a sajtóból kaptak választ. Egyes lapok arról cikkeznek, folytatta, hogy Budapesten már ki is tűzték az újvidéki razzia főbűnöseinek perét, ahelyett, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében kiadták volna őket Jugoszláviának, mivel *„disznóságaikat”* itt követték el.[8] Cicmil azt is szemére vetette Heltainak, hogy úgy érzékelik, *„feltámadt a magyar revíziós propaganda”* a magyar sajtóban, ezért *„nem csodálkozhatunk azon, ha emiatt a jugoszláv sajtó néha nekikeseredik és megereszt egy-egy élesebb cikket”*. Ez azonban, tette hozzá mintegy megnyugtatásul, továbbra sem befolyásolja a jugoszláv kormányt abban, hogy *„a magyarság számára a legszélesebb jogok gyakorlását biztosítsa”*. Heltai ezután arról próbálta meggyőzni Cicmilt, hogy az említett problémák nem a magyar kormány Jugoszláviával szembeni megváltozott magatartására, hanem a pontos információ hiányára, valamint az állami szervek lassúságára vezethetők vissza. Azt kérte, hogy *„minden ellenkező információval szemben”* azt fogadják el, amit ő mond, mert például bizonyos sajtókörökkel ellentétben a magyar kormány *„éppen olyan esztelennek tartja a revíziós propagandát, mint a jugoszlávok”*. Cimil Heltai érvelésének

hatására beismerte, hogy a két ország közötti problémák mögött valójában a jugoszláv választások észak-bácskai eredményei állnak, mivel *„különösen a kisbirtokos vidékeken a magyar lakosság mintegy 50%-a a rendszer ellen szavazott, holott panaszra a mai Jugoszlávia ellen okuk nem lehetett”.*[9]

A magyar külügyminisztérium és a SZEB jugoszláv delegációja közötti összekötő feladatokat a szerbül jó tudó, a Vajdaságból származó Rex József látta el, aki kifejezetten szovjet nyomásra került a külügyminisztériumba. Rex a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, partizán, majd a Vörös Hadsereg hadnagya volt, és később, 1947-ben a belgrádi magyar követség titkára lett. Fontos szerepet játszott az 1946-ban létrehozott Jugoszláv–Magyar Társaságban, annak első főtitkára lett.[10]

A két ország kapcsolatait, mint ismeretes, eleve megterhelték a közelmúlt eseményei, elsősorban a Délvidék Magyarországhoz csatolása, illetve az 1942-es dél-bácskai és újvidéki razzia. A razzia jugoszláviai magyarokra gyakorolt hatása egyenesen tragikus volt. Egyre több jelentés futott be a magyar kormányhoz a délvidéki magyarokat ért megtorlásokról, ártatlan civilek kivégzéséről, a kiutasításokról, a vagyonelkobzásokról, a munkatáborokról.

A partizánok délvidéki kegyetlenkedéseiről szóló első hírek még a háborús összeomlás előtt, a Lakatos-kormány idején érkeztek a miniszterelnökség kisebbségi osztályára az akkor már felbomlóban lévő, de még működőképes délvidéki magyar közigazgatási apparátustól. Az első ilyen ismert jelentés a muraközi csendőrségtől, illetve Nagy Iván országgyűlési képviselőtől[11] érkezett 1944. augusztus 31-én, aki a Csáktornyán élő Lajkó Rózsi 1944. augusztus 7-én kelt eredeti levelét juttatta el a minisztériumba. Az asszony Doroszlón élő testvérének írta meg apjuk halálának körülményeit. A megrendítő levél szerint 1944. július 23-án éjjel partizánok törtek be a faluba, összeszedtek 68 embert, kihajtották őket a falu szélére, egy mocsaras részhez, az idősebbeket ott agyonlőttek, köztük a Lajkó testvérek édesapját is.[12]

Grősz József kalocsai és bácsi érsek a katolikus püspöki kar nevében 1945. április végén hosszabb feljegyzésben hívta fel Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét a kiutasításokra és a kivégzésekre, tiltakozott ezek ellen, és a kormány hathatós intézkedését kérte a kiutasítások ügyében. Mint ezzel kapcsolatos levelében olvashatjuk: *„A délvidéki magyarságot súlyos megpróbáltatás érte még a múlt év végén, mikor – amint azt a szigorú határzár mellett szerezhető hiteles értesülésekből megállapíthatom – a magyarság köréből ezreket és tízezreket hurcoltak el ismeretlen helyre a jugoszláv partizánok. Az alig ellenőrizhető értesülések szerint sok ezerre tehető a jugoszlávok által meggyilkolt magyaroknak a száma. (...)*

Mindehhez járult most az elmúlt napokban az, hogy az egyes vidékekről ezrével utasítják ki a jugoszláv hatóságok azokat a magyarokat, akik 1941. után költöztek a Délvidékre, tehát nem jugoszláv állampolgárok, továbbá azokat, akik az orosz hadsereg bejövetele előtt lakóhelyükről elmenekültek, de aztán visszatértek. Jól tudom,

hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében a magyar kormány köteles a Délvidékről is Magyarországra szállítatni a nem jugoszláv állampolgárokat, de tiltakozom és a Külügyminiszter Úr hatékony intézkedését kell kérnem az ellen az eljárás ellen, ahogyan e kiutasítások a valójában megtörténnek. (...) A kiutasítandókat, községenként szinte egy időben, meglepetésszerűen összegyűjtötték, éppen csak a rajtuk lévő legszükségesebb ruházat és átlagban 500 P. készpénz elhozatalát engedvén meg. A kiutasítottak lakásait az azokban található összes felszereléssel együtt bezárták és lepecsételték a jugoszláv hatóságok, de sok helyen azonnal elkezdődött a felszerelések széthordása is." [13]

Komoly gondot okozott a két ország kapcsolatában a jugoszláviai németek Magyarországra történő önkényes átdobása is. 1945 júniusában mintegy háromezer németet tettek át Kelebiánál a határon, akiket mintegy 400 fegyveres partizán kísért a határhoz. Parancsnokuk azzal fenyegetőzött, ha a magyarok nem engedik be őket, akkor *„a határ mentén felállítják őket és lelövik"*.[14] 1946. január 30-án pedig a nagykanizsai főszolgabíró arról értesítette a belügyminisztériumot, hogy a jugoszlávok 16 nappal azelőtt négyezer németet szállítottak át vagonokba zsúfolva, embertelen körülmények között magyar területre azzal a céllal, hogy átadják őket az osztrák hatóságoknak, az osztrákok azonban nem vették át őket. Ezek az emberek a murakeresztúri határállomáson rekedtek, *„az áttettek közül már csak 1800 ember van, akik nagy számban tifuszos- és vérhasbetegek. További ittmaradásuk országos járvány veszélyével jár."* [15] A Nagyszéksós melletti határállomáson 1945. augusztus 2-án felvett hivatalos jegyzőkönyv szerint pedig *„egy kb. 150 főből álló partizán a járőrre géppisztolyt fogott és a híd két oldalán golyószórót és géppuskát helyeztek el. A svábok háta mögött lévő partizánok fegyverrel magyar területre kergették át a 157 főnyi sváb csoportot."* Amikor a magyar határőr századparancsnok a SZEB parancsa értelmében visszavételüket kérte, a szerb századparancsnok azt válaszolta, *„hogyha kell, harc árán is megakadályozza a svábok áttételét, neki nem parancsol az orosz, mert az orosz senki, mert neki csak Tito parancsol, és ha kell, az oroszokat is kiveri a Tisza vonaláig"*. Majd a nyomaték kedvéért még hozzátette: *„ha még sok a beszéd, félórán belül Röszkén lesznek és 2 órán belül Szeged (harc árán) és a Duna-Tisza vonala lesz a határ"*.[16]

Egyre több információ futott be Magyarországra a jugoszláviai magyarok elleni megtorlásokról is. Mindszenty hercegprímás, esztergomi érsek 1946. július 17-én juttatta el Gyöngyösi János külügyminiszterhez egy délvidéki küldöttség által személyesen hozzá eljuttatott *Magyar sors a Délvidéken*, illetve *A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban* című anonim jelentéseket. Külön is utaltak a bezdáni magyarok kivégzésére, Csurog és Zsablya magyar lakosságának deportálására, és Reök Antal volt szabadkai főispán tragikus halára. Mint a jelentésben olvashatjuk: *„Dr. Reök Andor volt szabadkai főispánt átcsalták és pár hét*

múlva az újvidéki báni palota erkélyéről ledobták. Dr. Bogner József lapszerkesztőt hosszas kínzás után kivégezték. A torontáloroszi plébánost Tito Gestapója a pincében agyonverte, Virág István 84 éves horgosi apátplébános a kivégzés helyén szörnyethalt, Varga Lajos moholyi plébánost kocsi után vonszolták kilométereken, míg ki nem szenvedett. Ezután holttestét megcsonkították. Köves István mozsori lelkészt magyar területről hurcolták le Újvidékre." Hírt adtak a vrdniki bányában szabotázs vádjával kivégzett magyarokról, és megemlítették az újvidéki internálótáborban működő hírhedt *„rabszolga piacot"* is. *„A táborba hajnali 5 órakor menetbe állnak külön-külön a férfiak és nők. ½ 6-kor kilépnek a munkaadók elé. Válogatnak köztük és elviszik őket. Jönnek olyan munkavállalók, akik már csak lányokat, nőket keresnek. Ezek a munkaadók rendesen egyik vagy másik katonaságból valók. Szörnyű nagy a vérbajosok száma. Április vége felé hajnali ½ 4-kor katona jött a táborba a nők hálótermébe, kiválasztott magának egy lányt azzal, hogy »csak két órára van szükségem rá!« Valóban, 6 órakor félholtan vánszorgott vissza. (...) Felszentelt papokat W.C. tisztításra, hónapokon keresztül nyers ló-, marha- és disznóbőr sózására használnak. Misézniök, betegeket szentségekkel ellátniok (mivel ez reakciós munka), sőt utcára menniök nem szabad."* [17]

A tisztogató akciókat, mint ismeretes, országszerte központilag, a legfelső katonai-politikai körökben tudatosan tervezték meg és onnan irányították. Az OZNA egységei Jugoszlávia egész területén személyesen Aleksandar Ranković belügyminisztertől, az OZNA vezetőjétől kaptak parancsot a tisztogatásra, a politikai és az osztályellenség, a hadifoglyok és civilek, a kollaboránsok, az usztasák, a csetnikek, a németek és magyarok stb., vagyis az aktív partizánokat leszámítva az ország bármely népéhez, nemzetiségéhez, a társadalom bármely rétegéhez tartozó *„nép ellenségeinek likvidálására"*, a tömeges kivégzésekre. Az ország minden nemzetére, nemzetiségére kiterjedő megtorlás célja a háború utolsó szakaszában a lehetséges és feltételezett ellenség megsemmisítése, a politikai ellenfelek hatalomból történő kiszorítása, illetve az új, gyenge állami szervek félelem keltése révén történő megszilárdítása volt. A szerbiai szakirodalom ennek kapcsán egyenesen az új hatalmi elit ún. erdei pszichózisáról ír – mindenki, aki nem ment el partizánnak, *„nem ment az erdőbe"*, az ellenségnek számított. 1944 augusztusában kifejezetten a *„nép ellenségeinek"* likvidálására hozták létre a híres-hírhedt OZNA hadtestet, amelynek 7 hadosztálya és több brigádja működött Jugoszlávia-szerte. E kivégző-brigádok tevékenységét a vegyes nemzetiségű vidékeken, így a Vajdaságban is a helyi szláv lakosság támogatta, illetve számos esetben ők is részt vettek a leszámolásban. A kivégzéseket kezdetben formális tárgyalás nélkül, többnyire *„bemondás"* alapján hajtották végre, sok helyen a magyar hatóságok által hátrahagyott nyilas párti listák alapján, de automatikusan háborús bűnösnek számítottak a Magyar Megújulás Pártjának tagjai is, illetve a magyar éra alatt közhivatalt viselők, a leventeoktatók,

és gyakran a papok és a tanítók is, sőt azok is, akik csak lelkesen fogadták a magyar impérium visszaállítását 1941-ben.[18]

A miniszterelnökségen keresztül a külügyminisztériumba eljuttatott, atrocitásokról szóló hírekre a külügyminisztérium sommásan úgy reagált, hogy a jelentések *„rengeteg téves adatot"* tartalmaznak, 40-50 ezer kivégzettről és 30 ezer deportáltról beszélni *„teljes abszurd"*. *„Mindent összevetve* – írja ezzel kapcsolatosan a külügyminisztérium délszláv referense, Rex József – *a magyarság helyzete Jugoszláviában nem fényes, de számításba kell venni, hogy sokkal rosszabb is lehetett volna."* [19] Újabb kutatásaim sem módosították azt a korábbi megállapításomat, hogy a kivégzések miatt a magyar kormány nem tiltakozott sem a SZEB-nél, sem a jugoszláv delegációnál. Előkerültek viszont olyan források, amelyek arról tanúskodnak, hogy a kivégzésekről tudtak a SZEB angol és amerikai delegátusai, és több esetben is információt kértek erről a magyar kormánytól. A velük folytatott beszélgetések során a külügyminisztérium tisztségviselői elsősorban azt hangsúlyozták, hogy *„hivatalos értesülésük"* nincs a kivégzésekről, bár azokról tudnak, az ezzel kapcsolatos adatok azonban véleményük szerint erősen túlzóak és ellenőrizhetetlenek. 1945 júniusában a jugoszláv delegátus gazdasági szakértője, Vladimir Gavrilović, a valós tényekkel ellentétben, egy *„igen baráti hangnemben"* folytatott beszélgetés során egyenesen arról biztosította a magyar kormányt, hogy a *„Bácskában semmiféle magyar üldözés nincs és nem volt. Csupán két községből, Csurog és Zsablya utasítottak ki tömegesen magyarokat, innen is azonban saját érdekükben, az ismeretes újvidéki eseményekből kifolyólag. Nyugat-Bácska, Hódság, stb. svábok által elhagyott részekbe csoportosítják a magyarokat. Óbecsén, stb. például voltak népbírósági tárgyalások és ennek folyományaképpen tényleg voltak kivégzések is, de csak olyan esetekben, ahol rablás, vagy gyilkolás, vagy az újvidéki eseményekben való részvétel bebizonyosult."* Gavrilović még hozzátette: *„a magyaroknak nagy szerencséje, hogy Tito került hatalomra, különben rettenetes lett volna az újvidéki események miatt való visszahatás és bosszú. A magyaroknak egyáltalában igen jó sorsuk van..."* [20] A forrásaink ugyanakkor azt is bizonyítják, hogy a magyar kormány a SZEB-en keresztül, illetve a jugoszláv delegáció útján számos esetben tiltakozott a jugoszláv kormánynál a kiutasítások embertelen módja ellen, amelyek sok ún. őslakost is érintettek, illetve a vajdasági németek Magyarország területére történő illegális áttétele miatt. Több alkalommal is kérték Belgrádot, hogy legalább a fegyverszüneti egyezmény értelmében kiutasított tisztviselők ingóságait adják vissza, illetve engedjék meg azok áthozatalát. A jugoszláv kormány az ügyet röviden azzal intézte el 1945. november 25-én kelt válaszában, hogy mivel *„azok a magyar tisztviselők, akik a jugoszláv területre a megszállás idején mint a fasiszta központi apparátus tagjai kerültek, nem hoztak magukkal semmit"*, számukra tehát nincs mit visszaszolgáltatni.[21]

1946. szeptember 10-én a külügyminisztérium szóbeli jegyzéket intézett a SZEB jugoszláv delegációjához a Magyarországon bejegyzett cégek jugoszláviai telepeinek és fiókintézeteinek vezetői ellen kollaboráció vádja címén indított eljárások miatt, bár a jegyzék nem nevezte meg konkrétan, kikről is van szó. A kisgazdapárti Nagy Ferenc vezette kormány annak alapján emelt óvást a vagyonelkobzások ellen, hogy *„a magyar állampolgárságú természetes személyek és magyar jogi személyek Jugoszláviában fekvő javainak, jogainak és érdekeinek sorsát a békeszerződés van hivatva rendezni, a szóban forgó jugoszláv rendszabályok pedig ennek a rendelkezésnek elébe vágnak"*. Azt a magyar kormány sem vonja kétségbe, folytatódik a jegyzék, hogy a magyar tulajdonú vállalatok vezetőit is felelősségre vonják háborús bűnösség miatt, de igen messzemenő és jogilag helyt nem álló rendszabálynak tartják, ha *„magyar jogi személyek vagyonát az ottani vállalati vezetők esetleges bűnössége folytán elkoboznák"*. Azt is kifogásolták, hogy a vállalati vezetők *„túlnyomó része"* ellen védelem nélkül folytatták le az eljárást, s olyan személyeket is háborús bűnösnek mondtak ki, *„akik a maguk részéről mindent megtettek, hogy a vállalat tulajdonában lévő üzemek minél kisebb mértékben álljanak a megszállók rendelkezésére"*.[22]

A Magyarországgal szembeni területi követelésekre vonatkozó hivatalos jugoszláv propaganda már közvetlenül Szabadka visszafoglalása után megkezdődött. Az 1944. november 5-én megrendezett szabadkai jugoszláv felszabadítási ünnepség szónokai hitet tettek a Bajai háromszög mellett, és Titóhoz intézett táviratukban *„a Bajai háromszög bunyevácainak a közös hazához való ragaszkodását"* is tolmácsolták. Egyúttal annak a reményüknek adtak kifejezést, hogy *„ellentétben a letűnt bűnös jugoszláv kormányokkal, Titóék nem mulasztják el a bajai háromszöget bekebelezni"*.[23]

Baranyában, Vas megyében, Mohácson, Baján, tehát gyakorlatilag végig Magyarország déli határai mentén a jugoszláv fegyveres alakulatok kétségbe vonták a magyar közigazgatás illetékességét. Letenye környékén például jugoszláv fegyveresek *„fegyverrel felszerelve, házról, házra járva gyűjtötték az aláírásokat"* a terület Jugoszláviához csatolása érdekében. Zala vármegye alispánja egyenesen a honvédelmi miniszterhez fordult segítségért, mert mint 1945. május 11-én kelt levelében írta, napok óta egy 68 fős partizán alakulat *„garázdálkodik"* az olajtelepek körül, *„naponta fosztogatnak, lovakat fognak ki a kocsikból..."* és a magyar rendőröket *„megkötözve magukkal hurcolták"*.[24] Baján, Csikérián, Tompán, Bácsalmáson az orosz katonák fegyverrel tartóztatták fel az *„alkalmatlankodó"* jugoszláv fegyvereseket, és *„mereven elzárkóztak az elől, hogy a jugoszlávok a trianoni országhatáron belül is tért hódíthassanak"* – olvashatjuk az Ideiglenes Kormány egyik 1945. januári jelentésében.[25]

1945. január 14-én egy Pécs környékéről származó délszláv küldöttség, amelynek tagjai az Antifašistički front Slovena u Mađarskoj soraiból kerültek ki, s amelyet

a garai származású, magyar források szerint jugoszláv ügynök Antun Karagić sokac népi író vezetett, felkereste Josip Broz Titót, és a bajai háromszög Jugoszláviához csatolását kérte. Tudjuk azt is, hogy a Pécsre bevonuló III. jugoszláv hadsereg egységei kifejezetten azt a parancsot kapták, hogy vegyék át a város igazgatását, amit azonban a Vörös Hadsereg megakadályozott.[26]

A bajai háromszögre vonatkozó területi követeléseket Jugoszlávia hivatalos körei 1946 tavaszáig napirenden tartották. 1945 februárjában Josip Broz Tito egy Fjodor Ivanovics Tolbuhinhoz, a szerbiai, majd magyarországi harcokban részt vevő 3. Ukrán Front parancsnokához intézett levelében egyrészt panaszt tett a magyar kormány délszlávokkal kapcsolatos „*elnyomó politikájával*" szemben, illetve tudatta Tolbuhinnal, hogy Jugoszlávia a békekonferencián a „*történelmi jogra*" hivatkozva követelni fogja a bajai háromszög, Pécs és Arad környékének Jugoszláviához csatolását. Mint ezzel kapcsolatos levelében olvashatjuk: „*Mintegy 50 000 honfitársunk,*[27] *főként szerbek és horvátok maradtak Magyarország határain belül az első világháború után. Legtöbb honfitársunk a bajai háromszögben, Pécs és Arad környékén él, de az egész jugoszláv–magyar határ mentén is sokan laknak. A béketárgyalásokon mi azt fogjuk követelni, hogy ezeket a területeket csatolják a mi országunkhoz, mert ezek a területek bennünket a történelmi jog alapján is megilletnek. Lakosainkat történelmük során mindig üldözték a magyar feudális urak és a német hódítók. Erőszakkal kitelepítették őket ezekről a területekről. Erőszakkal elmagyarosították őket. Lakosaink üldözése különösen felerősödött ebben a háborúban, amelyet a szláv népek iránti szolidaritás kísért. Azonban ennek ellenére is sikerült testvérinknek megőrizniük nemzeti tudatukat. A magyar hatóságok, bár a szovjet hadsereg bejövetele ellenére a helyzet gyökeresen megváltozott, továbbra is korábbi politikájukat folytatják lakosaink ellen. A házkutatások, testvéreink táborokba zárása és letartóztatása mindennapos. (...) Kérem gyors intézkedését, hogy ezeket a lakosokat engedjék szabadon, és kérem, akadályozza meg, hogy a magyar hatóságok a jövőben hasonló módon járjanak el lakosainkkal szemben, s hogy honfitársaink szabadon kifejezésre juttathassák nemzeti érzésüket, szabadon szervezkedhessenek és kinyilváníthassák antifasiszta nézeteiket, saját katonai egységeket szervezhessenek és beléphessenek Jugoszlávia Népfelszabadító Hadseregébe.*" [28]

A határkérdést Jugoszlávia nyomásgyakorlásra használta fel Magyarországgal szemben annak érdekében, hogy elősegítse a kommunisták hatalomátvételét. A jugoszláv külpolitika legfőbb törekvése ekkor, mint ismeretes, az volt, hogy biztosítsa az új politikai hatalom megszilárdulását, s ezt a Szovjetunióval történő minél szorosabb együttműködésben, illetve egy jugoszláv vezetésű balkáni, esetleg balkáni–kelet-európai föderáció létrehozásában látta.[29] Északi határai mentén egy kommunista vezetésű, Jugoszláviával szorosan együttműködő Magyarországot kívántak látni.[30]

A határmódosítás mellett a *„magyar kérdés”* megoldásával kapcsolatban voltak Jugoszláviában olyan elképzelések is, amelyek egyrészt a magyarok totális kitelepítésében, illetve egy jugoszláv–magyar lakosságcserében látták volna a megoldás kulcsát. A lakosságcserét esetleg kombinálni lehetett volna egy Magyarország javára végrehajtandó kisebb területi engedménnyel. Az előbbi elképzelés Vasa Čubrilović, hajdani szarajevói merénylő, majd történész és politikus nevéhez fűződött, míg a másodikat Sreten Vukosavljević telepítésügyi miniszter, a szerb falu kiváló ismerője, szociológus a belső telepítések szempontjából dogozta ki.[31]

A Magyarországgal szembeni területi követelés kérdése Tito utolsó moszkvai útja során, 1946. május 28-án került le végleg a napirendről. Tito a tárgyalásokon sürgette a szovjetek gazdasági segítségét és biztosította Sztálint, hogy *„a jugoszláv kormánynak nincs szándékában más hatalmak tőkéjét beengedni gazdaságába”*. Végül, mintegy mellékesen, tájékoztatta Sztálint a magyar–jugoszláv kapcsolatokról is. *„Tito elmondta, a jugoszláv kormány úgy döntött, hogy nem fogja felvetni a Magyarországgal szembeni jugoszláv területi követelést (a bajai háromszög tekintetében) a Miniszterek Tanácsában.”* Mire Sztálin helyeslően megjegyezte, *„ha Magyarország békés kapcsolatokra törekszik Jugoszláviával, akkor Jugoszláviának támogatnia kell e törekvéseket”*, annál is inkább, emlékeztette nem minden célzás nélkül Titót, mert Jugoszláviának *„elsősorban a Görögországhoz és Olaszországhoz fűződő kapcsolataiban vannak nehézségei”*.[32]

1946. augusztus 26-án Edvard Kardelj külügyminiszter, a jugoszláv békedelegáció vezetője Párizsban váratlanul ajánlatot tett a magyar békedelegáció vezetőjének, Gyöngyösi János külügyminiszternek egy *„szerény keretek között maradó, kb. 40 ezer főre tehető önkéntes lakosságcserére”*, illetve a Baja alatti vízművekre vonatkozó vízügyi egyezmény megkötésére. Kardelj először is arról biztosította Gyöngyösit, hogy Jugoszlávia nem fog területi követelésekkel fellépni Magyarországgal szemben, de mintegy ennek kompenzációjaként, illetve a Baja alatti vízművekre vonatkozóan kössenek megállapodást. Jože Vilfan, a jugoszláv békedelegáció főtitkára a magyarok tudomására hozta azt is, ha elfogadják a lakosságcsere-javaslatot, akkor Jugoszlávia nem fogja benyújtani a magyar békeszerződés módosítására vonatkozó javaslatát, amely különleges jogokat biztosított volna a magyarországi délszlávoknak az oktatás és a nemzetiségi jogok védelme terén.

Az ajánlatot Kertész István, a magyar békedelegáció főtitkára *„meglepő ultimátumnak”* nevezte, amelyet a magyar félnek 48 órán belül kellett volna elfogadnia. Budapesten lázas kapkodás kezdődött, mivel nem akarták, hogy a béketárgyalásokon elveszítsék a jugoszlávok jóindulatát, amelyre elsősorban Csehszlovákiával szemben volt szükségük. Nagy Ferenc kisgazdapárti miniszterelnök a jugoszláv tervezetet a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményhez képest *„nagyon enyhe és nagyon barátságos”* ajánlatnak nevezte, s felhívta a figyelmet arra, egy esetleges

elutasítással nem kellene *„a szlovákoknak fegyvert adni a kezébe”*.[33] A minisztertanács lényegében módosítás nélkül elfogadta a jugoszláv lakosságcsere-tervezet. 1946. szeptember 12-én megtörtént Kardelj és Gyöngyösi külügyminiszterek lakosságcserére vonatkozó elvi megállapodása, a megállapodásról közös kommünikét adtak ki, és a jugoszláv delegáció visszavonta a magyar békeszerződésre vonatkozó, fent említett módosító javaslatát. A lakosságcsere-egyezményt sajátos módon, levélváltás formájában kötötték meg, és mindkét országban meglehetősen nagy nyilvánosságot kapott. A 11 szakaszból álló szerződés rögzítette, hogy az áttelepülés önkéntes és 40 000 főre vonatkozik. A szerződés utalt arra, hogy Jugoszláviának *„ajánlási joga”* lesz a kitelepülők vonatkozásában, az erre vonatkozó javaslattétel jogát pedig egy vegyes bizottság jogkörébe utalta. Áttelepülési propagandát is csak a jugoszláv fél folytathatott volna Magyarország területén, a magyar felet Jugoszláviában ez a jog nem illette meg. Az áttelepülők csak az ingó vagyonukat vihették volna magukkal, a hátrahagyott ingatlan vagyonokat kölcsönösen jóváírták volna. A magyar külügyminisztérium igyekezett felmérni, milyen az áttelepülési szándék a hazai délszlávok körében, s meglepődve tapasztalták, hogy alig akadna jelentkező. A vajdasági magyarok viszont *„nagy tömegben készülnek eljönni”*.[34] A magyar levéltári források szerint a lakosságcsere-egyezmény végrehajtására nem került sor.[35]

Ha válaszolni akarunk arra a jogos, bár korántsem egyszerű kérdésre, hogy a fent említett problémák ellenére Magyarország miért éppen Jugoszláviával alakította ki szomszédjai közül a legjobb viszonyt közvetlenül a háború után, illetve Jugoszlávia miért kezdeményezte a baráti közeledést, akkor az alábbi tényezőket kell figyelembe vegyük. Először is a magyar koalíciós pártok közül elsősorban a kommunisták tartották fontosnak a Jugoszláviához történő közeledést, mivel belpolitikai pozícióik erősödésének külső támaszát látták benne. Követendőnek, példaértékűnek tartották Jugoszlávia belső rendszerét, egészen odáig menően, hogy például a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára 1946 tavaszán kérte a SZEB jugoszláv delegációját, küldjék meg számukra a jugoszláv hadsereg katonai szabályzatát, mivel az *„a magyar hadsereg katonai szabályzatának összeállítására alapul szolgálna”*.[36] 1947. október 10–15. között pedig az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) élén hírhedtté váló Péter Gábor rendőraltábornagy és Szebenyi Endre belügyi államtitkár vezetésével rendőrküldöttség járt Jugoszláviában, ahol az ottani állambiztonsági intézményeket tanulmányozták.[37] A kapcsolatoknak ezt a belügyi, katonai szálát is érdemes lenne egyszer részletesen feltárni.

Magyarország a fegyverszüneti periódusban, mivel korlátozott szuverenitású ország volt, nem kezdeményezhette hivatalosan a diplomáciai kapcsolatok felvételét egyetlen országgal sem. Megtették ezt helyette más országok, köztük Jugoszlávia is. A SZEB jugoszláv delegációja már 1945 őszén határozott ígéretet tett

a kisgazdapárti Gyöngyösi János külügyminiszternek arra, ha Magyarország támogatja Jugoszlávia Triesztre vonatkozó követelését, akkor a jugoszláv kormány Magyarországot egyrészt a béketárgyalásokon, illetve már a békeelőkészítés során *„minden olyan kérdésben, amely nem ellenkezik Jugoszlávia érdekeivel"*, támogatni fogja.[38] Úgy tűnt, a jugoszlávok ígérete nem maradt üres szólam. Már 1945 nyarán, amikor Rákosi és Rajk Belgrádban járt, megállapodtak abban, hogy a jugoszláv kormány mérséklően fog hatni Prágára a szlovákiai magyarok durva és embertelen üldözése kapcsán, amit több esetben valóban meg is tett. Jugoszlávia 1947-ben támogatta Magyarország ENSZ felvételét is.[39] Belgrádnak tehát ekkor nem volt közömbös, hogy északi határán egy vele rokonszenvező, baráti, sőt azonos társadalmi berendezkedésű állam foglal-e helyet, amely cserében támogatja Jugoszlávia szupranacionális balkáni terveit.[40] Jugoszlávia legfőbb külpolitikai törekvése az volt, hogy olyan külpolitikai helyzetet teremtsen, amely az új, kommunista hatalom megszilárdítását segíti elő.

Néhány hónappal Belgrád felszabadulása után, 1945 augusztusában Zilahy Lajos író vezetésével, aki ekkor a Magyar–Szovjet Baráti társaság vezetője volt, a Magyar–Jugoszláv Társaság (MJT) előkészítő bizottságának megbízásából magyar küldöttség járt a jugoszláv fővárosban. Céljuk többirányú volt: megpróbálták felvenni a kapcsolatot a jugoszláv kulturális, művészeti világ képviselőivel, szerették volna kitapogatni a hivatalos köröknek az MJT létrehozásával kapcsolatos álláspontját, illetve a külügyminisztérium megbízásából szemrevételezték a korábbi magyar követség épületét is. Mint az útjukról készült jelentésben olvashatjuk: *„A magyar követség épülete (Krunska ulica-ban) sajnos használhatatlan állapotban van. A felső emelet leégett, a földszint jobb szárnyán 3 szoba, balszárnyán 4 van »használható« állapotban. Úgyhogy ezekben is súlyos égési károk vannak és a hallban a leszakadt tető, gerendák és törmelék. Pillanatnyilag valami tűzoltó őrség parancsnoksága van 3 szobában elhelyezve. Az épület rendbe hozása, ha egyáltalán lehetséges, milliókba kerülne, de a mai anyaghiány miatt majdnem ki van zárva."* [41]

A diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdését Belgrád már 1945 őszén felvetette, amelynek akadályát akkor a magyarországi délszláv kisebbség szándékosan feketére festett kulturális, oktatási helyzetével, valamint a háborús bűnösök kiadatásának kérdésében elfoglalt *„nagyon bürokratikus"* magyar állásponttal magyarázta.[42] Stanoje Simić jugoszláv külügyminiszter 1946. szeptember 25-én Párizsban, az ott folyó béketárgyalások során jegyzékben fordult a magyar kormányhoz, amelyben közölték, hogy tekintettel a vízügyi kérdésekben és a lakosságcsere ügyében létrejött elvi megállapodásra, *„hajlandók felvenni a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal"*. A magyar kormány nyomban a SZEB-hez fordult, hogy elnyerje a szükséges hozzájárulást a kapcsolatok felvételéhez. Október 4-én Ivan Ivanovics Levuskin, a SZEB őrnagyi rangban lévő vezérkari főnöke közölte

a külügyminisztériummal, hogy a SZEB-nek *„nincs kifogása”* a két ország diplomáciai kapcsolatainak helyreállítása ellen.[43] 1946. október közepén, tehát még a magyar békeszerződés aláírása előtt megkezdődtek a belgrádi magyar követség kialakításnak technikai és politikai előkészítő munkálatai.

A háború utáni első belgrádi követnek a moszkvai emigrációból hazatérő, Rákosi szűkebb köréhez tartozó kommunista Szántó Zoltánt[44] nevezték ki, aki ezért szívesen látott vendég volt Belgrádban.

A követ és munkatársai igen nehéz körülmények között kezdték meg munkájukat Belgrádban. A korábbi magyar követség épületét, mint már utaltunk rá, a háborúban súlyos bombatalálat érte.

Emiatt kezdetben *„méregdrága”*, ám a háború során lepusztult szállodai szobákban laktak, nem volt gépkocsijuk, a követ és munkatársai gyalog jártak. Szántó szemmel láthatóan igen nehezen viselte ezeket a meglehetősen kényelmetlen körülményeket. Budapestre küldött jelentéseiben gyakran panaszos hangon kérte munkakörülményeik javítását. Mint egyik 1947. áprilisi jelentésében írta, *„bemutatkozó látogatásaim sorozatát a csatakos belgrádi utcákat róva, gyalogszerrel kellett lebonyolítanom. Gyakran kellett szégyenkeznem, hogy sáros lábbal állítottam be egy-egy követ vagy miniszter dolgozószobájába. Megtörtént, hogy megsajnáltak és autón küldtek haza. Az is megtörtént, hogy rossz időjárás következtében, az utolsó pillanatban le kellett mondanom látogatásokat, mire autót küldtek értem.”* Majd nyomatékosan még hozzáfűzte: *„Nem jó dolog, ha egy követ munkakörülményei sajnálkozást váltanak ki kollégái körében. Nem kevésbé kínos a látogatók fogadása szűk, tisztának nem mondható szállodai szobámban, melynek mennyezetén a beszivárgó hólé fantasztikus freskókat képezett ki. (...) Ma délután az Avalán lesz egy fogadás, de még nem tudom, hogy részt tudok-e ezen venni. Most körültelefonálunk a városban megtudni, hogy melyik követ lenne olyan szíves autójára felvenni.”* [45] Más alkalommal még ennél is keményebben fogalmazott: *„Kínos dolog számomra állandóan ilyen természetű anyagi kérdésekkel foglalkozni. Lehetséges, hogy kormányunk nem tudja rendelkezésre bocsátani a követség fenntartásához szükséges összegeket. Ha valóban ez a helyzet, akkor belgrádi diplomáciai képviseletünket át kell szervezni, a követet vissza kell hívni, és lássa el egy ügyvivő, egy-két irodai beosztottal a legszükségesebb tennivalókat”* [46] – írta. Szántó ekkor még nyilván nem sejtette, hogy visszahívására hamarosan sor fog kerülni, de nem a követség épületének valóban siralmas állapota, hanem a Jugoszlávia körül 1948-ban kialakult súlyos politikai válság és a magyar jugoszláv kapcsolatok drámai kiéleződése miatt.[47]

Szántó Zoltán követ a megbízó levelét 1947. február 4-én, pár nappal a párizsi békeszerződés aláírása előtt adta át Ivan Ribarnak, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság elnökének.[48] A magyar külpolitika Belgrádnak szánt legfontosabb üzenetét tolmácsolva, a bűntudat és a győztes fölény dichotómiájára építette fel

beszédét. Szólt *„a Tito marsall vezetése alatt lefolytatott hősi felszabadító háborúban újjászületett"* Jugoszláviáról, és élesen elhatárolódott a *„magyar néptől idegen rendszer bűnös politikájától"*. De, mint hangsúlyozta, *„Magyarország újjászületése és a fasiszta reakció elleni harc"* lehetővé tette, hogy új alapokra helyezzék a két ország kapcsolatait.

1947-ben eddig soha nem látott mértékben szívélyessé váltak a két ország kapcsolatai, amelyet Josip Broz Tito fényes külsőségek közepette megrendezett magyarországi látogatása koronázott meg 1947 decemberében. Tito látogatását Dinnyés Lajos miniszterelnök belgrádi útja előzte meg 1947 októberében, amely nem csupán a kulturális egyezmény megkötése miatt érdemel említést, hanem azért is, mert először járt magyar miniszterelnök Jugoszláviában.

Tito látogatása egyértelműen jelezte, nem két egyenrangú ország vezetője találkozott a Keleti pályaudvaron. Dinnyés miniszterelnök lényegében bocsánatot kért Jugoszláviától a múlt miatt, amikor üdvözlő beszédében így fogalmazott: Magyarországot *„a szabadságszerető délszláv népekkel szemben elkövetett súlyos bűnök sorozata terheli"*. Egyrészt azért, mert korábban *„könyörtelen elnyomásban tartották a kisebbségeket"*, mert az első világháborúban rátámadtak a délszláv népekre, s mert *„vérfürdőt rendeztek"* a Vajdaságban, miután Horthy hitszegő módon megtámadta Jugoszláviát. A miniszterelnök ezek után kifejezte háláját *„a teljes emberi és állampolgári jogokért, amelyekben Tito marsall Jugoszláviája a vajdasági magyarságot részesíti. A jugoszláv kormány bölcs lenini–sztálini nemzeti politikájának az eredménye a jogegyenlőség teljességének a biztosítása vajdasági testvéreink számára."* [49]

Tito, a barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény aláírásakor, amelyre december 8-án, a parlament épületében került sor, erre reflektálva így válaszolt: *„Mindenki, aki az igazi népi demokrácia elvét vallja, aki a nemzetiségi kérdés helyes, sztálini megoldásának az álláspontján áll, az a mi testvérünk, az a mi barátunk, legyen az magyar, cseh, lengyel, bárki más, mindegy"*.[50]

Tito budapesti útjával kapcsolatban Rex József, a belgrádi magyar követség titkára, aki Belgrádtól kezdve kísérte a marsall vonatát, egy korántsem hízelgő epizódot jegyzett fel visszaemlékezésben: *„Tito különvonatán Belgrádból rajta voltunk Szántó követ és jómagam is. Nehezemre esik ünneprontónak lenni, de Tito arany késsel és villával etette Rosenthal tányérból sonkával Tigris nevű farkaskutyáját. Alig egy héttel előbb voltam az ifjúsági vasútvonal építésénél a boszniai hegyekben, ahol hóban és fagyban dolgoztak a lelkes fiatalok, napi fél kg. kukorica kenyér és napi két leves mellett."* [51]

A barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést december 8-án, a parlament épületében, a minisztertanács termében Dinnyés Lajos miniszterelnök és Josip Broz Tito miniszterelnök írtak alá. A szerződést 20 évre kötötték, és 1948. január 20-án lépett érvénybe.[52] A szerződés, ellentétben a jugoszláv–albán és jugoszláv–bolgár barátsági szerződésekkel, nem utalt konkrétan egy Jugoszlávval

történő szorosabb gazdasági, pénzügyi vagy éppen katonai integrációra, de nem zárták ki annak lehetőségét. Mint a szerződésben ennek kapcsán olvashatjuk: *„A Magas szerződő Felek megegyeznek abban, hogy a két ország közötti szoros együttműködés megszilárdítása céljából erőiket országaik és népei érdekében a kipróbált és tartós barátság politikájának jegyében egyesíteni fogják"*. Nem véletlen, hogy a *Szabad Nép*, az MKP lapja *Új nagyhatalom!* címmel üdvözölte a jugoszláv delegációt. Az írás a térség hét *„demokráciájának"*, hét országának (Jugoszlávia, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, Bulgária, Románia és Albánia) integrációját, *„egységes frontjának"* kialakulását üdvözölte.[53] Az 1947-es barátsági szerződés tehát még egy olyan regionális integráció vízióját fogalmazta meg, amely számolt ugyan a Szovjetunió támogatásával, de nem igényelte annak kizárólagos vezető szerepét. Sztálin azonban pár hónappal később, 1948 februárjában a jugoszláv és a bolgár delegáció moszkvai útja alkalmából világossá tette, ő tart igényt a térség közvetlen irányítására, senkivel, így a jugoszlávokkal sem kíván osztozni.

A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945 utáni történetében az egyik legfontosabb esemény a két ország közötti jóvátételi egyezmény aláírása volt, amelyre 1946. május 11-én került sor.[54] A Jugoszláviának fizetendő jóvátétel (70 millió dollár) kérdésében most csak arra szeretnék utalni, hogy annak kifizetése rendben megkezdődött. Jugoszlávia, a Szovjetunió és Csehszlovákia gesztusát követve, az eredetileg 6 évre szóló jóvátételi szállítások idejét Budapest kérésére 1946. augusztus 8-án hat évről nyolc évre emelte. Később, ugyancsak Moszkva példájára hivatkozva, a magyar kormány kérte a jóvátétel hátralévő összegének 50%-os mérséklését. Ezt a kérést azonban a Tájékoztató Iroda 1948. június 27-ei határozatára hivatkozva a jugoszlávok már elutasították, és a kapcsolatok megromlása miatt minden Jugoszláviában lévő magyar vagyont államosítottak, pontosabban befejezték a magyar állampolgárok és jogi személyek már korábban megkezdett vagyonának államosítását.[55] A magyar pénzügyminisztérium kimutatása szerint, eltekintve a jóvátételi egyezményben előirányzott havi 5%-os késedelmi kamattól, Magyarország 1948. augusztus 25-éig, azaz a jóvátételi fizetés beszüntetéséig, az összes jóvátételi kötelezettség 29,8%-át fizette ki, így Magyarország 49,2 millió dollárral maradt Jugoszláviának adósa.

A gazdasági kapcsolatokat 1947-ben már kétoldalú árucsere-forgalmi egyezmény szabályozta, amelynek értéke ebben az esztendőben két-két millió dollár volt. Jugoszlávia elsősorban nyersanyagokat szállított (vasérc, réz, ólom, cink, higany, ecetsav stb.), Magyarország pedig gépekkel, mozdonyokkal, gyógyszerekkel stb. fizetett. 1947. május 11-én egy 15 évre szóló, 32 millió klíringdolláros alumínium egyezményt írtak alá, amit július 24-én egy ötéves, kölcsönösen 120 millió dollár összegű árucsere-forgalmi egyezmény követett.[56]

A Jugoszlávia ellen indított *„nemzetközi koncepciós per”*, azaz a szovjet–jugoszláv konfliktus következtében Magyarország jó szomszédból ismét ellenséggé vált.[57] A Rajk-perben a vádlottak padjára ültették a magyar–jugoszláv barátsági szerződést is, hiszen a vád szerint az *„árulás”* Tito Belgrádba történő hazautazása közben történt. 1949. szeptember 30-án a magyar kormány felmondta a szerződést. A szerződés felmondását azzal indokolták, hogy a jugoszláv kormány *„már 1947-ben, a magyar–jugoszláv barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötésének időpontjában előkészítette a magyar népi demokrácia megdöntésére irányuló tervét és ennek érdekében a jugoszláv kormány egyes vezetői titkos tárgyalásokat folytattak Rajk László rendőrkémmel, provokátorral és imperialista ügynökkel. (...) A jugoszláv kormány tehát évek óta ellenséges magatartást tanúsított Magyarországgal szemben, a barátság és szövetség helyett mindent elkövetett a magyar népi demokrácia megdöntésére, segítséget nyújtott a Magyar Köztársaság belső és külső ellenségeinek, sárba taposta a magyar–jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Ezért a Magyar Köztársaság Kormánya a mai naptól felmentve érzi magát nevezett szerződés minden néven nevezendő kötelezettségei alól.”* [58] Jugoszlávia 1949. október 7-én kelt jegyzékében ezt tudomásul vette azzal, hogy az ebből fakadó felelősség *„kizárólag”* a magyar kormányra hárul.[59] A diplomáciai kapcsolatok teljes megszakítására ugyan nem került sor, Magyarország, amely ekkor már egyértelműen szovjet protektorátussá vált, sorra mondta fel a megkötött gazdasági egyezményeket is. Az 1947. május 11-én megkötött alumíniumipari egyezményt például 1949. június 15-én, az 1947. július 24-én aláírt ötéves gazdasági egyezményt három nappal később mondták fel, de ugyanerre a sorsra jutott gyakorlatilag minden gazdasági megállapodás. Nem haladt a békeszerződésben meghatározott kulturális és egyéb restitúciós ügyek végrehajtása sem.[60] 1948. augusztus 25-én Magyarország beszüntette a nemzetközi egyezmények által Jugoszlávia felé megszabott jóvátételi kötelezettségek teljesítését is.[61] 1949-től már csak 15 technikai jellegű megállapodás maradt érvényben a két ország között. Olyanok például, mint a két állam vasúti vonalait összekötő vasszerkezetű hidak karbantartására vonatkozó 1926-os egyezmény, az 1928-ban kötött gyámsági és gondnoksági ügyeket szabályozó egyezmény, de említhetjük az 1947-es légiforgalmi és az 1948 márciusi vízügyi egyezményt is.[62] 1949-től a Rajk-per, a súlyos fegyveres határkonfliktusok, az éles propagandaháború, a határ menti délszláv lakosság kitelepítése és más ügyek valósággal kriminalizálták a két ország viszonyát.

Erről a mélypontról kellett Sztálin halála után újjáépíteni a magyar–jugoszláv kapcsolatokat.

Jegyzetek

[1] Diószegi István: *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918.* Budapest, 2001. 9.

[2] Obrad Cicmil (1904 vagy 1915–?) tanító, kommunista politikus, részt vett a Tito vezette ellenállási mozgalomban, majd Magyarországon a SZEB jugoszláv delegációjának vezetője volt, később Bulgáriában, Nagy-Britanniában, Pakisztánban és Kanadában volt követ, illetve nagykövet.

[3] Lazar Brankov (1912–2011) magyarországi tevékenységére bővebben lásd Vukman Péter: *„Tito legszívósabb ügynöke." Lazar Brankov Magyarországon (1945–1956)* In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): Egyén és közösség. Tanulmányok. Zenta, 2012. 291–313.; Uő: *Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov.* Századok, 2014. 4. sz. 959–981. (A továbbiakban: Vukman, 2014.)

[4] A SZEB magyarországi tevékenységével részletesen foglalkozik Földesi Margit: *A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága: a hadizsákmányról, a jóvátételről, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon.* Budapest, 2002. (A továbbiakban: Földesi, 2002.); Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Budapest, 2003.

[5] Földesi, 2002. 85–94.; Vukman, 2014. 962–963. A SZEB jugoszláv delegációjának magyarországi tevékenysége kapcsán két halálos áldozattal járó ügy iratai is fennmaradtak. 1945. október 24-én a delegáció autóját a fővárosban, Kispesten az egyik orosz laktanya közelében fegyveres rablók támadták meg, magyar származású sofőrjét megölték. A másik 1947. február 18-án történt Kecskemét és Kiskunfélegyháza között, amikor a SZEB iratait Belgrádba szállító gépkocsi elől egy teherautó nem akart az úton lehúzódni, és a vezető mellett ülő egyik jugoszláv katona, a misszió alkalmazottja *„előbb a levegőbe lőtt, majd egy sorozatot a kocsiba, a sofőr meghalt".* Mivel mindketten *„idegen megszálló hadseregben szolgáló személyeknek"* számítottak, magyar bíróság nem vonhatta őket felelősségre. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia. 30/e-32 700. pol/1945.; 101 604/10. a-1947. 50. doboz

[6] MNL OL KÜM XIX-J-1-n-Gyöngyösi János-szn.-1945. 23. doboz

[7] 1946 elején a vallás és közoktatási miniszter vezetésével magyar–jugoszláv vegyes bizottság vizsgálta ki a délszlávok által lakott községekben a nyelvhasználatra, a *„délszláv anyanyelvű"* iskoláztatásra és a közigazgatásra vonatkozó jugoszláv panaszokat, majd 1947 folyamán több konkrét kormányzati intézkedés is történt az anyanyelvű oktatás tekintetében. MNL OL Vallás és Közoktatási Minisztérium (A továbbiakban: VKM) Külföldi kulturális kapcsolatok osztálya 1945–1949. XIX-J-1-e-154-2-31766-1946. 51. doboz; MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-16/b-63981-1947. 22. doboz. A hazai nemzetiségi oktatás szabályozására átfogóan lásd Föglein Gizella: *Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és az alsó fokú oktatásuk állami szabályozása, 1945–1985.* Budapest, 2005.

[8] A háborús bűnösök Jugoszláviának történő kiadatására és ottani felelősségre vonására lásd Galántha Gergely: *Háborús bűnösök kiadatási eljárásai Magyarország és Jugoszlávia között 1944–1948.* Bácsország Vajdasági honismereti szemle, 39. évf. (2006) 4. sz. 14–23. A háborús bűnöket megállapító bizottság már 1945. január 17-én Budapestre küldte megbízottját, Triva Militart, akinek az volt a feladata, hogy levéltári kutatásokat végezzen ebben a vonatkozásban. Az OZNA speciális belügyi alakulata 1945 tavaszán számos háborús bűnösnek nyilvánított személyt tartóztatott le Magyarország területén és szállított Jugoszláviába a magyar hatóságok engedélye nélkül. Deák Leót például, aki 1941–1944 között Bács-Bodrog vármegye főispánja volt, és aki ártatlansága tudatában önként jelentkezett a budapesti szovjet katonai parancsnokságon, a szovjet hatóságok átadták a jugoszlávoknak. Az 1942-es razzia főbűnöseinek 1945 novemberében Újvidéken megtartott perére és az ítéletre lásd újabban annak jegyzőkönyvét. Kasaš, Aleksandar (red.): *Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u Južnoj Bačkoj 1942. godine.* Filozofski fakultet, Novi Sad, 2008.

[9] MNL OL KÜM XIX-J-1-a-IV-107-66/Bé-1946. 55. doboz

[10] Rex Józsefet (1920–2004) 1949-ben a Rajk-per kapcsán letartóztatták, először életfogytiglani börtönre ítélték, majd büntetését 15 évre mérsékelték. 1955-ben szabadult, majd az Egyesült Államokba emigrált. A. Sajti Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben, 1945–1948, Rex József.* Forrás, 2009. 7–8. sz. 89–109.; Rex József: *A Magyar–Jugoszláv Társaság története. (1946. október – 1949 vége).* Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és lábjegyzetekkel ellátta A. Sajti Enikő. Forrás, 2011. 2. sz. 29–56. (A továbbiakban: Rex, 2011.)

[11] Nagy Iván (1904–?) ügyvéd, jobboldali kisebbségi magyar politikus. A harmincas évek második felében a horvát ellenzékkel kereste a kapcsolatokat, a *Nép* című magyar nyelvű, keresztény jobboldali újság egyik alapítója,

1941–1944 között magyar parlamenti képviselő. 1945-ben háborús bűnösnek nyilvánították, de nem tudták elítélni, mert külföldre emigrált.

12 MNL OL K-28. ME Kisebbségi osztály. 1944R-25 965.

13 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (= KFL) I.1.a. Generalia de Archidioecesis. 1945. 476.

14 MNL OL KÜM XIX-J-k-Jugoszlávia-17/d-31.390-1945. 22. doboz

15 MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-16/d-225/pol.-1946. 22. doboz

16 MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jug.-16/f-32.338/pol.-1945. 22. doboz. A nagyhatalmak jugoszláviai németekkel kapcsolatos ausztriai és németországi politikájára lásd Geiger, Vladimir: *HEIMKEHR. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetkog rata iz izbjeglišta/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina.* Scrinia salvonica, 2003. 3. sz. 521–547.

17 MNL OL KÜM XIX-J-1-a-IV-109-1981/Bé.-1946. 55. doboz

18 A megtorlásokra vonatkozó gazdag irodalomból csak néhány fontosabb munkára utalunk: Nikolić, Kosta: *„Kužne jedinke se odstranjaju". Rana faza rađanja komunizma u Srbiji 1944–1945.* Istorija, 20. évf. (2004) 2. sz. 47–62.; Cvetković, Srđan: *Broj i struktura optuženih domaćih ratnih zločinaca i kolaboracionista prema fondu Državne komisije i njena instrumentalizacija.* Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, 2004. 2. sz. 81–95.; Uő.: *Uloga OZN-e u likvidaciji „narodnih neprijatelja" 1944–1945. Šta kriju arhivi OZN-e o revolucionarnom teroru 1944/1945.* Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, 2006. 1–2. sz. 127–136.; Uő.: *Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953.* Beograd, 2006.; Uő.: *U ime naroda.* Beograd, 2014.; Mitrović, Momčilo: *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945.* Beograd, 2007.; Dizdar, Zdravko – Geiger, Vladimir – Poić, Milan – Rupić, Mate (Priredili): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946.* Dokumenti. Knjiga 1–2. Slavonski Brod, 2005–2006.; Rupić, Mate – Geiger, Vladimir: *Partizanska i komunistička represija u Hrvatskoj 1944–1946.* Dalmacija – Slavonski Brod i Zagreb, 2011.; Gajger, Vladimir: *Josip Broz Tito i ratni zločini. Bleiburg. Folksdojčeri.* Zagreb, 2013.; Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946.* Novi Sad, 1996. 156–184. (A továbbiakban: Kasaš, 1996.); S. Jovanović, Žarko: *Nova vlast u Srbiji. 1941–1945.* Beograd, 1993.; Maričić, Slobodan: *Susedi, dželati, žrtve. Folksdojčeri u Jugoslaviji.* Beograd, 1995.; Janjetović, Zoran: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans.* Beograd, 2000.; Janjetović, Zoran: *Neslovenske nacionalne manjine u Vojvodini krajem Drugog svetskog rata.* In: Fleck, Hans Georg – Graovac, Igor (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 3. Zagreb, 2001. 389–401. (A továbbiakban: Janjetović, 2001.) A megtorlások magyar nyelvű irodalmát elemzi Sajti A. Enikő: *A magyarok elleni partizán megtorlások a Délvidéken, a történetírás eredményei és kérdőjelei.* http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1339/ 04_a_magyarok_elleni_partizan_megtolas_a_delvideken.pdf (A letöltés ideje 2015. május 27.). A cikk részletes magyar nyelvű bibliográfiát tartalmaz.

19 MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-16/b-1874/1946. 22. doboz

20 Uo.

21 A kiutasítások elleni tiltakozásokra lásd A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, 2004. 341–348.

22 Uo. sz.n., valamint MNL OL PM XIX-L-1-k-293 981/IV.b./1948. 33. doboz

23 Uo.

24 MNL OL KÜM XIX-J-1-k-16/b.-30.013/pol.-1945. 22. doboz

25 MNL OL KÜM XIX-J-1-n-Gyöngyösi János-1945. 23. doboz

26 Petranović, Branko: *Istrorija Jugoslavije 1918–1988. Treća knjiga. Socijalistička Jugoslavija 1949–1988.* Beograd, é.n. 173–174. (A továbbiakban: Petranović, é.n.)

27 A délszlávok létszáma ekkor valójában alig haladta meg a 30 ezret. A horvátok létszáma 20 400 (0,2%), a szerbeké 5200 fő (0,1%), a szlovéneké pedig 4500 fő (0,1%) volt.

28 Petranović, é.n. 174.

29 A balkán föderációra Petranović, Branko: *Balkanska federacija 1943–1948.* Beograd, 1991.; Gyarmati György: *Vámunió, föderáció – új nagyhatalom?* Korunk, 2006. február. http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2006&honap=2&cikk=8099 (A letöltés ideje 2015. március 6.); Hornyák Árpád: *Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferncián.* Századok, 2007. 1. sz. 57–86.

A tanulmány megjelent a szerző *Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből* című tanulmánykötetében (Pécs, 2010. 162–190.) is.

[30] Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához 1947–1948.* In: Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): A fordulat évei 1947–1949. Budapest, 1998. 45–62.

[31] Čubrilović, Vasa: *A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában.* Híd, 1996. 12. sz. 1043–1060. A dokumentumot Bori Imre tette közzé. A tervet először a *Dnevni telegraf* közölte, 1996. szeptember 18-ai és 25-ei számában. Vukosavljević tervezetét ismerteti Petranović, Branko: *Istorja Jugoslavije 3.* 176–177. és Janjetović, 2001. 397–398. A kérdésre lásd még Kasaš, 1996. 194.; A. Sajti, Enike: *Mađari u Vojvodini 1918–1947.* 269–271. (A továbbiakban: A. Sajti, é.n.)

[32] Mezei Géza (szerk.): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949).* Budapest, 2001. 175–178.

[33] MNL OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. XIX-A-83-a-133. 1946. augusztus 28-ai jegyzőkönyv. Az 1946. február 27-én megkötött csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény ugyanannyi csehszlovákiai magyar kitelepítését irányozta elő, mint amennyi magyarországi szlovákot telepítettek volna át Csehszlovákiába. De mivel a szerződés alapján Csehszlovákia nem tudott megszabadulni a kollektíven bűnösnek nyilvánított magyaroktól, további 200 000 magyar kitelepítését szorgalmazta és tovább folytatta a magyarok deportálását Morva- és Csehországba.

[34] MNL OL XIX-A-1-n-„Z"-3187-1946. 6. doboz

[35] A lakosságcsere-egyezményre bővebben lásd A. Sajti, é.n. 272–273.

[36] MNL OL KÜM XIX-J-1-k-16/f.-1012/pol.-1946. 22. doboz. A szabályzatot egyébként nem kapták meg, arra hivatkozva, hogy az éppen most készül.

[37] MNL OL KÜM XIX-J-4/a.-Belgrád TÜK 85/biz.-1947.

[38] MNL OL KÜM J-1-n-Gyöngyösi János-1947. 25. doboz. Gyöngyösi beszéde a parlamentben, a külügyi tárca költségvetési vitájában, 1947. március 20.

[39] MNL OL KÜM J-1-Z-Rejtjeltáviratok 1949–1964. Belgrád. Bejövő. Szántó Zoltán 1947. március 19-ei és szeptember 29-ei távirata.

[40] Jugoszlávia Balkán föderációs terveire lásd a 29. sz. jegyzetet.

[41] MNL OL KÜM XIX-J-1-n-Gyöngyösi János-sz.n.-1945. 23. doboz

[42] MNL OL KÜM J-1-k-16/c-32.728/pol.-1945. 22. doboz

[43] MNL OL KÜM XIX-J-1-k-1/a.-27845/pol-1946.; 2591/pol.-1946.; 2681/pol.-1946. 1. doboz. Vorosilov marsall mindvégig a magyarországi SZEB elnöke maradt, azonban 1946 februárjában elhagyta az országot, helyettese alelnöki rangban Szviridonov altábornagy lett.

[44] Szántó Zoltán (1893–1977) szociáldemokrata, majd kommunista politikus, diplomata. 1919-ben Bécsbe emigrált, később hazatért, majd a Szovjetunióba emigrált. 1947–1949 között belgrádi és tiranai, majd párizsi követ volt. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába internálták. Hazatérése után nem indul ellene bírósági eljárás.

[45] MNL OL KÜM XIX-J-4-a-Belgrád-40-1947. 1. doboz

[46] Uo.

[47] Szántót még Rajk László külügyminiszter rendelte haza, 1948. január 27-én. Közölte vele azt is, hogy *„hosszú lesz itt tartózkodása"* MNL OL XIX-J-1-Z-Rejtjeltávirat. 1948. január 27.

[48] MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-1/a. 1. doboz. Szántó Zoltán 1947. február 4-ei távirata. Magyarország a fegyverszüneti periódusban 15 országgal vette fel a diplomáciai kapcsolatokat.

[49] MNL OL XIX-J-1-j-4/b-4764/pol.-1947. 6. doboz

[50] Uo. 532/pol.-1947. 6. doboz

[51] Rex, 2011. 48.

[52] A barátsági szerződés (1948. évi IV. törvény) szövegét lásd http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8286

[53] Gimes Miklós: *Új nagyhatalom!* Szabad Nép, 1947. december 7. A kérdésre lásd még Gyarmati György: *Vámunió, föderáció – új nagyhatalom? Duna menti kisállamok különbéke-víziói a második világháború után.* In: A demokrácia reménye. Magyarország, 1945. Évkönyv XIII. Budapest, 2005. 42–44.

54 Az eredetileg hat évre szóló, 70 millió dollárra rúgó jóvátételi egyezmény szövegét lásd *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... 1945–1949.* Válogatott dokumentumok. Budapest, 1998. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Balogh Sándor és Földesi Margit. 94–99.

55 A kérdésre részletesen lásd A. Sajti Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása Jugoszláviában 1945 után.* In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955). Konsolidacija titovog režima na Potisju (1945–1955). Hajnal Jenő (szerk.). Zenta – Szeged, Senta – Segedin, 2013. 133–159.

56 MNL OL XIX-J-1-j TÜK Jugoszlávia. 27. doboz. Feljegyzés a jugoszláv jóvátételről. 1955. július 29. A jugoszlávoknak fizetendő jóvátétel további történetére Honvári János: *Az 1956. május 29-ei magyar–jugoszláv pénzügyi és gazdasági egyezmény.* ArchivNET, 10. évf. (2010) 2. sz. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php? hir_=35 (A letöltés ideje 2015. március 4.)

57 A kérdésre újabban lásd Vukman Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején, 1948–1953.* Szeged, 2011.; Ripp Zoltán: *Magyarország és Jugoszlávia politikai viszályának évtizede 1948–1958.* In: A. Sajti Enikő (szerk.): Magyarország és a Balkán a XX. században. Szeged, 2011. 121–136.

58 MNL OL XIX J-1-n-1945-89.Rajk László-10411. 60. doboz. Az 1947. évi kulturális egyezményt formailag egyik fél sem mondta fel, de nem is alkalmazta.

50 MNL OL J-1-n-1945-1989-Rajk László-001926-1963.X.1. 60. doboz

60 MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-25/c-szn.-1949. 43. doboz; MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-367/biz.-1948.; 120 341/1948. 35. doboz; MNL OL VKM XIX-J-1-e-177-3. tétel, 256 509/1948. 139. doboz. Magyarország a fegyverszüneti egyezmény, majd a békeszerződés értelmében 1945 óta folyamatosan szolgáltatta vissza azokat a vagyontárgyakat, amelyeket a visszacsatolt, korabeli terminológiával a megszállt déli területekről civilek vagy katonai alakulatok jogtalanul Magyarországra hurcoltak. Ez a restitúciós munka 1948 után megszakadt. A jugoszláv kulturális restitúciós lista mintegy 5 ezer tárgyat, emellett jelentős levéltári és irattári anyagot sorolt fel. A tárgyalások 1956 szeptemberében folytatódtak, majd az októberi forradalom miatt ismét félbeszakadtak. A tárgyalásokat 1957. október 12-én újították fel, az egyezményt 1958. június 3-án írták alá. Az abban megállapított levéltári és egyéb iratok, mikrofilmek átadására azonban csak két évvel később került sor. MNL OL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/g-szn.-1958. 39. doboz és 002 017/6/1960. 27. doboz. A Jugoszlávia területéről a németek és a nyilasok által elhurcolt magyar javak volumene ennél jóval kisebb volt (a pécsi tűzoltó laktanya felszerelése, 45 tonna villanymotor, 50 tonna nyersolaj, 130 tonna gabona, mentőautók stb.), visszaszolgáltatásuk felolvadt az egyéb restitúciós ügyekben. MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-35/KHJ-1947. 39. doboz

61 A kérdésre bővebben: *A magyar jóvátétel és ami mögötte van...*; Honvári János: *Magyar jóvátétel a II. világháború után.* http://www.rubikon.hu/magyar/nyomtathato-_verzio/magyar_jovatetel_a_2vilaghaboru_utan/ (A letöltés ideje 2015. március 2.)

62 MNL OL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-9/a-885/pol.res-1949. 23. doboz